

Сергій Троян

ВИТОКИ НІМЕЦЬКОГО КОЛОНІАЛІЗМУ: КОЛОНІАЛЬНІ ПЛАНИ ТА ЗАОКЕАНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НІМЕЦТВА У XVI–XVIII СТ.

У науковій статті досліджено витоки німецького колоніалізму. Головну увагу приділено заокеанській колонізаційно-підприємницькій і колоніально-експансіоністській діяльності німецьтва у XVI–XVIII ст. Розкрито зміст колоніального проекту Г. Лейбніца. Висвітлено підприємницьку колоніальну діяльність південно-німецького купецтва в Латинській Америці. Проаналізовано особливості колоніальної політики Бранденбургу-Пруссії.

Ключові слова: німецький колоніалізм, колоніальна політика, колонізація.

Вступ.

На відміну від низки європейських держав (Англії, Голландії, Франції, Іспанії, Португалії) Німеччина майже до кінця нового часу залишалася без власних заморських колоній. Її експансія і колонізація у XVI – сер. XIX ст. розгорталися в основному на території Європи. Але це не означає, що впродовж XVI–XVIII ст. представники німецьтва з різних частин Священної Римської імперії німецької нації не здійснювали спроб заволодіти заокеанськими територіями з подальшим їх закріпленням і підпорядкуванням.

Суттєву спонукальну роль у цьому відіграли процеси первісного нагромадження капіталу та торгова колонізація, інтенсивний розвиток якої був викликаний Великими географічними відкриттями. Подорожі Х. Колумба, В. да Гама, Ф. Магеллана ознаменувалися розширенням контактів європейців, зміною їхніх поглядів на світ, появою на карті Землі нових територій, населених невідомими раніше народами. Фактично з цього часу можна говорити про початок єдиної історії світової цивілізації.

Мета наукової розвідки – характеристика й оцінка витоків німецького колоніалізму у вимірі заокеанської колонізаційно-підприємницької, колонізаційно-місіонерської та колоніально-експансіоністської діяльності німецьтва у XVI–XVIII ст.

Ідейно-концептуальні витоки німецького колоніалізму.

Поряд з визначними географічними відкриттями важливе значення для початку нової історичної епохи мало європейське Відродження XVI–XVIII ст., пов'язане з грандіозними досягненнями в галузі мистецтва та науки. Показово, що у 1543 р. М. Копернік у книзі “Про обертання небесних сфер” пояснив видимий рух небесних світил обертанням Землі і створив геліоцентричну систему світобудови. Творчість діячів Відродження і наступної епохи Просвітництва була пройнята вірою у безмежні можливості людини, її волі і розуму. Водночас зміна світоглядних позицій європейців супроводжувалася утвердженням ідей про перевагу їхньої культури над культурами інших народів, а значить про відсталість цих народів і, звідси, культурно-цивілізаторську місію білої людини. Такі погляди стали вихідним пунктом, своєрідним поштовхом для формування ідеології колоніалізму. Ці ідеї месіанства безпосередньо вплинули на розвиток якісно нового етапу європейської колоніальної експансії, яка призвела до створення колоніальної системи. Дуже швидко система колоніалізму проголосила наживу останньою і єдиною метою людства.

Передові мислителі того часу не тільки активно відгукувалися на злободенні проблеми сучасного їм суспільного буття, але й намагалися передбачити напрямки розвитку людства в майбутньому. Не дивно, що уже в період раннього європейського Просвітництва з'являється низка проектів, які стосувалися політики, права, державної влади, міжнародних відносин і т. п. Один з таких проектів, який змальовував перспективи і напрямки колоніальної політики,

належить перу відомого німецького вченого-філософа, засновника і президента Бранденбурзького наукового товариства (пізніше – Берлінська Академія Наук) Г. Лейбніца і датується 1672 р. Цей проект був своєрідною реакцією європейців на зростання у той час ролі та значення східного питання у зв'язку з необхідністю найефективнішої відсічі військовому, політичному і релігійному проникненню Османської імперії на територію Європи. Часто при цьому погляди зверталися до Франції, яка значно посилсила свої позиції після приходу до влади молодого і честолюбного короля Людовіка XIV і могла б при бажанні реально протидіяти експансії Порту. Саме французькому монарху був адресований колоніальний проект Лейбніца, який не мав змоги звертатися до німецьких державних мужів з тієї простої причини, що не існувало єдиної Німецької держави.

Починаючи свій проект, німецький просвітитель перш за все мав на увазі особисті якості людини, від якої залежало його виконання, тобто французького короля Людовіка XIV. Монарх у той час молодий, прагнув до військових подвигів і завоювань і на цю струну його серця намагався вплинути Лейбніц. Людовіку XIV здавалося, що він легко завоює Голландію. Лейбніц доводив, що це завоювання зовсім не таке легке, як здається. “Взагалі, – вважав Лейбніц, – завойовницька політика в Європі і рано чи пізно приводить до загибелі або, у крайньому випадку, до приниження самих завойовників” [1, с. 144]. Цю думку просвітитель ілюстрував, зокрема, на прикладі всіх німецьких імператорів, які прагнули завоювати Італію. Лейбніц говорив, що війна між цивілізованими народами своїм головним результатом має здобуття незначної території, водночас піддаючи воюючих значному ризику. Франція не повинна йти цим шляхом: їй корисніші будуть мирні внутрішні реформи, які збільшать безпеку короля і благополуччя народу. Європейські народи повинні змагатися між собою не зброєю, а промисловістю, торгівлею, мореплавством. Лейбніц пророчо назвав ці сфери полем для їх змагань. Що стосується зброї, то її європейці мають приміняти тільки проти варварів з метою поширення по всій землі принципів цивілізації. До того ж війни з варварами менш ризиковані і мають значно суттєвіші результати. Звичайно, успіхи у цих війнах супроводжуються руйнуванням і приєднанням цілих варварських держав, підкоренням проживаючих там народів.

Тому, на думку Лейбніца, першим і важливим кроком у вирішенні східного питання повинно стати завоювання Єгипту. Підкоривши Єгипет, французький король стане вождем усіх європейських государів, а Франція – зразком для Європи. Її торгівля зросте і буде направлена як на захід – у приатлантичні і заатлантичні країни, так і на схід – у середземноморські країни. Перемігши турків, Людовік XIV одержить титул візантійського імператора, що зробить його “першим серед монархів і арбітром Європи” [1, с. 145].

Потім Лейбніц вказав на подальші наслідки завоювання Єгипту. Воно, на його думку, дасть французам можливість утвердитися в Індії, що буде неважко, бо Індія не зможе виставити проти них значні сили. Зміцнивши свої позиції в Індії, Франція відкриє європейській цивілізації доступ у Китай, Японію і найвіддаленіші куточки світу. “І ці результати, у порівнянні з якими результати європейських війн здаються дрібницями, великі і суттєві” [1, с. 145], – писав Лейбніц. А тим часом, як вважав німецький мислитель, Єгипет підкорити значно легше, ніж Іспанські Нідерланди. Для цього досить п'ятдесятитисячного війська. Увесь переїзд експедиції від Франції до Єгипту морем займе не більше трьох тижнів. При цьому на Середземному морі є багато островів, які можуть служити безпечним пристанищем для флоту. Лейбніц виділяв, зокрема, Мальту і Крит як головні пункти на шляху флоту. Крім того, на Середземному морі немає жодного ворожого французькому військовому морського флоту. Не зможуть зупинити французів також погано озброєні і слабо дисципліновані військові сили як Єгипту, так і Османської імперії. Стосовно допомоги європейських країн, то, за справедливим переконанням Лейбніца, більша їх частина, у тому числі Австрія, Польща, Росія, “будуть співчувати вторгненню французів, усі будуть радіти падінню Турції” [1, с. 150].

Підсумовуючи, Лейбніц говорив про значення, яке буде мати похід проти Єгипту і завоювання його, і разом з тим про справедливість цього кроку: “Що може бути

справедливіше цього підприємства, в якому справа йде не тільки про поширення, але й про врятування християнської релігії, про звільнення нещасного народу, який стогне під варварським ігом, і скоро втратить залишки своєї релігії? Від цього підприємства залежить благополуччя немалої частини роду людського. Не Єгипет, не Палестина, не Євфрат будуть межами християнського світу; він буде обіймати Японію, китайські землі, невідомі береги Австралії і крайні країни, в яких проживає людина. Ця експедиція позбавить Європу від страху, Францію – від ненависті, християнство, яке до цього часу переживає розбрат, від вікової ганьби, східні народи – від іга невірних, світ від варварства, рід людський від осліплення” [1, с. 150].

Наприкінці березня 1672 р. Лейбніц був викликаний у Францію і мав зустріч з королем Людовіком XIV. Його пропозиція була спочатку вислухана схильно, а потім відхилена. Через два місяці про проект нагадав королю від імені курфюрста Майнського маркіз де Фек'єр, уповноважений Людовіка XIV при німецьких князях. Ось відповідь, одержана 21 червня 1672 р. через французького міністра закордонних справ Арно де Помпона: “Я нічого не кажу вам про проект священної війни; але ви знаєте звичайно, що такі війни вийшли з моди після смерті Людовіка Святого (мається на увазі король Людовік IX (1226 – 1270), який брав участь у 7 і 8-му хрестових походах – С.Т.)” [2, с. 331].

Хоча у XVII ст. проект Лейбніца залишився без уваги, але фактично він був першим, хто виклав широкомасштабну програму майбутньої європейської континентальної і заокеанської колоніальної політики. В основу її був покладений принцип європоцентризму, згідно якому європейцям належало виконати цивілізаторську місію: поширити блага цивілізації по всій землі і залучити до них “варварські народи”. Ключем для успішної реалізації цієї програми мало стати завоювання Єгипту. Воно повинно було відкрити двері до захоплення Близького Сходу і турецьких володінь на Середземному і Чорному морях, проникнення в Індію, Китай, Японію, Австралію й Океанію. Все це послаблювало позиції Нідерландів і Англії і перетворювало Францію у гегемона не тільки на європейському континенті, але й у світі. Універсальний і пророчий характер проекту Лейбніца підтверджується всім ходом європейських завоювань на колоніальному поприщі у XVIII – XIX ст. Названі ним країни і народи стали об'єктом експансії європейських держав, що привело до створення могутніх колоніальних імперій і до боротьби між ними, у яку з кінця XIX ст. включилася також Німеччина.

Колонізаційно-місіонерська та підприємницька діяльність німецького купецтва в Південній Америці.

У Вест-Індії і обох Америках, основних районах колоніальної діяльності європейців того часу, були відкриті поклади золота і срібла, відбувався широкий розвиток спочатку тютюнових, потім цукрових і бавовняних плантацій. Проблема дешевої робочої сили у цих колоніях була вирішена шляхом ввозу рабів-африканців. До кінця XVI ст. монополія на колоніальну торгівлю, захоплення земель на Африканському континенті і в Америці належала Іспанії та Португалії. Із зміною шляхів міжнародної торгівлі і початком колоніальної ери до заокеанських загарбань активно прилучилися інші європейські держави – Англія, Франція, Голландія. Водночас у стосунки з Іспанією та Португалією, а потім з їх згоди і в спілкування з віддаленими заморськими країнами вступили німецькі купці.

З початку XVI ст. південнонімецьке купецтво взяло активну участь в освоєнні територій, які були включені в систему світових економічних зв'язків у результаті Великих географічних відкриттів. Ще раніше у постійні або тимчасові контакти з різними країнами і народами за межами Європи вступили купці північнонімецьких міст, що об'єднувалися у могутній Ганзейський торговий союз.

Перший приклад участі німців у колоніальних підприємствах відноситься ще до кінця XV ст., коли у 1482–1485 рр. португальський король Жуан II відправив в Африку дві експедиції під керівництвом Д. Кана. Велику допомогу другій експедиції надав її учасник, підприємливий купець і відомий учений-астроном з Нюрнберга М. Бехайм. Він багато років провів на службі у португальського короля, створив ряд навігаційних приладів і настанов з

морської справи. Бехайм навчив португальців користуватися “посохом Іакова” – астролібією, викладав у лісабонській мореплавній школі і брав участь у далеких морських походах. Про його участь у другій експедиції Кана стало відомо з напису, зробленого Бехаймом у 1492 р. на виготовленому ним першому в Європі Глобусі “Земне яблуко”, який мав діаметр 0,54 м і відобразив географічні уявлення про поверхню землі напередодні відкриття Нового Світу. Оригіналом для Бехайма служила карта світу, яка ґрунтувалася головним чином на даних Птолемея. На своєму глобусі на схід від африканського континенту і південніше Екватора німецький картограф зобразив два великих острови – Мадагаскар і Занзібар. Це було перше науково зафіксоване повідомлення європейця про ці африканські території. Щоправда, не применшуючи заслуг Бехайма, слід зауважити, що німецькі історики морських географічних відкриттів довго перебільшували значення його наукової діяльності під час колоніальних експедицій португальців. На це звернули увагу О. Пешель і Т. Руге – найвідоміші німецькі дослідники історії морських подорожей. Вони підкреслювали, що на глобусі Бехайма помилки в широтах відомих місць досягають 16 градусів, тоді як на картах того часу вони рідко перевищували 1 градус. Історики іронічно зауважували, що “Бехайм був посередній учений і поганий космограф”, а тому “мало ж користі могли отримати португальці від ученості нашого земляка” [3, с. 251–252].

Основною формою колоніальної діяльності верхньонімецького купецтва у XVI ст. були інвестиції капіталів в експедиції за прянощами і золотом. “Спрага золота” охопила всю Європу і не обминула німецьких підприємців. Це дуже добре підтвердив Х. Колумб у листі, відправленому ним з Ямайки 7 липня 1503 р. на адресу королівського подружжя Іспанії. Ось що він писав: “Генуезці, венеціанці і всі, хто володіє перлинами, коштовним камінням та іншими дорогоцінностями, готові доставляти їх на край світу в обмін на золото. Золото – це досконалість. Золото створює скарби, і той, хто володіє ним, може здійснити все, що забажає, і здатний навіть вводити людські душі до раю” [4, с. 461]. Так, іспанці під керівництвом Кортеса награвували в країні інків золотих виробів на 380 тис. песо. У березні 1520 р. частина з них була доставлена у королівський палац. Великий німецький митець А. Дюрер, який знаходився у той час в Іспанії, був запрошений оглянути ці скарби. Під враженням побаченого художник писав: “Ніколи у житті так не раділо моє серце. Серед речей я побачив незвичайні художні цінності і був вражений винахідливістю людей, які жили у таких віддалених країнах” [5, с. 300–301]. Не дивно, що німецькі торговельно-підприємницькі також взяли безпосередню участь у конквісті та колонізації деяких південноамериканських територій.

Цьому сприяли також фактори, які зумовлювалися взаємозв'язком історичних процесів з психологією особистості. Капіталістичні відносини створювали нову ситуацію життєвого розвитку. Вона відкривала широкі можливості для самореалізації особистості у різноманітних сферах життєдіяльності. Водночас піднесення почуття особи, розвиток духу індивідуальності, допитливості, ініціативності виступили об'єктивними передумовами в утвердженні нового суспільного ладу. На відміну від середньовіччя історична ситуація характеризувалася об'єднанням в практиці життя і діяльності представників правлячого прошарку різноманітних видів соціальної активності. “Таке розмаїття неусталених соціальних ролей створювало загальну атмосферу, в якій високо цінувалася індивідуальність і незвичайність” [6, с. 9], – відзначав російський історик Л. Баткін. Можна стверджувати, що в перехідну епоху від середніх віків до нового часу життєвий шлях особистостей, у тому числі й тих, що стали на стежку колоніальної політики, був значною мірою результатом їх власних зусиль, продуктом індивідуального самоствердження. Це особливо було характерно для представників німецького народу, які в умовах феодалної роздрібленості Німеччини відсутності єдиної держави змушені були розраховувати тільки на власні сили. Яскравим прикладом цього може служити діяльність членів торгового дому Вельзерів на колоніальному поприщі.

Вельзери були представниками німецького патриціату і на рубежі XV–XVI ст. зайняли друге місце після Фуггерів серед верхньонімецьких торговельно-банківських купецьких

компаній. З 70-х років XV століття Вельзери імпортували середземноморські товари і торгували сріблом Тіроля. У 1505–1506 рр. вони разом з італійськими купцями і Фуггерами здійснили експедицію в Сет-Індію, яка принесла їм 175 % прибутку. В першій половині XVI ст. факторії Вельзерів знаходилися у Данцигу, Нюрнберзі, Фрейбурзі, Цюріху, Берні, Мілані, Генуї, Венеції, Римі, Антверпені, Ліоні, Лісабоні, Сарагосі, Севільї та інших містах. Після введення у 1506 р. монополії португальської корони на торгівлю прянощами Вельзери як компенсацію одержали цукрові плантації на о. Мадейра.

Наступним етапом у посиленні позицій Вельзерів в іспанських колоніях було заснування ними у 1526 р. факторії на о. Еспаньола (Таїті) в Санто-Домінго. Це місто у той час фактично було столицею Нового Світу, центром іспанської колонізації. Через Санто-Домінго кораблі Вельзерів доставляли на узбережжя Америки вино, тканини, продовольство, коней, а в Європу експортували цукор. Факторія у Санто-Домінго використовувалася Вельзерами також як база для торгівлі рабами. У результаті один з представників цього дому – Варфоломей Вельзер – настільки збагатився, що зміг разом з Фуггерами надати імператору Священної Римської імперії німецької нації Карлу V позичку, яка дорівнювала 12 т золота. За це Вельзери отримали почесний дворянський титул і дозвіл займатися колоніальною політикою. За згодою імператора саме В. Вельзер у 1527 р. спорядив в Іспанії три кораблі, які під керівництвом Дальзінгера відправилися в Америку.

Численні слухи про багатства колоній, а також розрахунки на багаті поклади благородних металів підштовхнули компанію Вельзерів до участі в освоєнні Венесуели. Г. Ейгнер та І. Зайлер – службовці фірми Вельзерів – уже 27 березня 1528 р. підписали з іспанською короною угоду, яка давала їм право на завоювання, заселення і управління Венесуелою. Німці обіцяли на протязі двох років заснувати там два поселення по 300 чоловік і три фортеці, а також прислати з Німеччини 50 гірничих майстрів, щоб “виявити копи і рудні жили золота, срібла та інших металів” [7, с. 243–244]. У 1528–1529 рр. Вельзери підписали перші контракти з гірничими робітниками, які через Санто-Домінго відправилися у Венесуелу. Колоністам надавалися ділянки землі для спорудження будинків і заняття сільським господарством. Через чотири роки ці ділянки ставали їх власністю. Водночас німці зобов’язувалися спорядити чотири кораблі на 200 чоловік для придушення бунту індіанських племен і частини колоністів у прикордонній з Венесуелою іспанській провінції Санта-Марта. Такими були перші кроки Вельзерів на поприщі колоніальної діяльності в Південній Америці.

Додатково до березневого договору Ейгнер і Зайлер у квітні 1528 р. уклали угоду з Ф. де Лос Кобосом, який мав привілеї корони на видобуток благородних металів в Америці. Німцям надавалося право на отримання 1 % від золота і срібла, знайденого і добутого у провінціях Санта-Марта та Венесуела. Вони отримали від короля монополію на ввіз в іспанські колонії протягом чотирьох років 4 тис. негрів-рабів. За це Ейгнер і Зайлер (фактично від імені Вельзерів, які стояли за ними) платили короні 20 тис. дукатів і повинні були продавати негрів у Санта-Домінго не дорожче, ніж по 55 дукатів. У 1529 р. з Німеччини в Америку прибуло також за одними даними 50, а за іншими – 80 гірничих робітників [8, с. 52, 78–79]. Однак спроби Вельзерів налагодити видобуток руди, золота і срібла в колонії зазнали невдачі, а доля німецьких робітників була плачевною. Тільки 11 з них у 1531 р. зуміли повернутися в Німеччину, де розпочали тривалий, але безуспішний процес проти Вельзерів.

Успішні кроки по видобутку руди були здійснені нюрнберзьким бюргером Г. Тетцелем у середині 40-х рр. XVI ст. на Кубі. Там він організував компанію, до якої ввійшли два його брати, два зятя, а також Л. Нюрнбергер, зв’язаний з Вельзерами. Управління знаходилося в руках Тетцеля, а в Нюрнберзі справи фірми вів його брат. 11 січня 1546 р. Тетцель уклав з іспанською короною договір на 20 років про експлуатацію кубинських мідних копалень. Через два роки губернатор Сантьяго-де-Куба писав королю, що Тетцель виплавляє мідь тільки для себе і відмовляється розкрити секрет плавки, поки всі жителі острова не пообіцяють здавати йому “вічно” 1/20 всієї добутої міді [9, с. 471–475, 478–479]. За угодою 1550 р. колоністи, які бажали організувати виплавку міді, могли віддавати своїх рабів на чотирьохмісячне навчання до Тетцеля. У вигляді компенсації останній отримував 3 % із всієї

виплавленої на острові міді. Тетцель також зберігав становище монополіста у збуті міді, який він здійснював через своїх довірених осіб [10, s. 481–486]. У 1571 р. Тетцель поновив свій договір з короною. Однак після його смерті рудники і плавильні перейшли до іспанців.

Вельзери разом з Фуггерами здійснили невдалу спробу організувати видобуток срібла у Мексиці. У 1536 р. К. Райзер, севільський фактор Фуггерів, і зв'язаний з Вельзерами Л. Нюрнбергер надіслали гірничих і плавильних робітників у Таско. Там були збудовані рудники, але вони виявилися збитковими, що привело до великих грошових втрат їх засновників. Отже, південнонімецьке купецтво не відіграло суттєвої ролі в організації видобутку благородних металів в Америці у XVI ст. До того ж його підприємницька діяльність у цій сфері припала на першу половину, а основний потік срібла з Америки в Європу ринув починаючи з 60-х років.

За 28 років “правління” Вельзерів у Венесуелі мова може йти про діяльність тільки трьох німецьких губернаторів: А. Альфінгера, Н. Федермана і Г. Хоермута. Правління Г.Рембольта у 1542–1543 рр. здійснювалося з перервами і припало на період, коли Вельзери фактично вже покинули Венесуелу. Німецькі губернатори одночасно були службовцями фірми Вельзерів і мали перед ними серйозні зобов'язання. Загальна кількість німців – службовців Вельзерів, які брали участь у завоюванні Венесуели, навряд сильно перевищувала кількість у 10–12 чол. [7, с. 251]. Вельзери покладали на своїх підлеглих всю відповідальність за можливі збитки і водночас підкреслювали, що весь прибуток належить компанії. Вірогідніше всього, що цим вони прагнули забезпечити права компанії, оскільки особам, які діяли в колоніях, безумовно, надавалися можливості для особистого збагачення. Німецькі колонізатори уже на початку своєї діяльності користувалися цим сповна. Їхня психологія, весь хід думок були підпорядковані прагненню наживи будь-якою ціною, у тому числі за рахунок не тільки конкурентів, але й у деяких випадках навіть партнерів. Це добре проявилось у діяльності німецьких посадових осіб на території Венесуели.

Не дивлячись на обмеження з боку Вельзерів, іспанської королівської адміністрації і магістрату м. Коро (у другому провінційному центрі Маракайбо весь час управляли тільки іспанці), німецькі губернатори, особливо у перші роки їх діяльності, юридично і фактично користувалися у Венесуелі широкими правами. Вони мали право розглядати громадянські і карні справи, а також скарги, зміщувати старих і призначати нових посадових осіб, засновувати поселення або фортеці, здійснювати походи углиб території, завойовувати нові землі і з цією метою залучати до походів іспанських колоністів. По суті губернатори розпоряджалися всією військовою здобиччю після сплати королівської п'ятини, яку повинні були ділити між колоністами і конкістадорами. Оскільки у руках німецьких губернаторів у Коро зосереджувалася реальна військова й адміністративна влада, то вони могли проводити досить незалежну політику в своїх інтересах, та в інтересах своїх патронів – компанії Вельзерів. Особливо яскраво це проявилось у політиці стосовно іспанських колоністів у роки правління Альфінгера. Він прагнув зміцнити свою владу, використовуючи фактично торгову монополію Вельзерів у Венесуелі. Іспанцям заборонялося вести самостійну торгівлю з індіанцями і тільки кораблям Вельзерів дозволялося заходити у Венесуелу. Хоча у 1531 р. ця заборона була скасована, однак населення міст Коро і Маракайбо продовжувало повністю залежати від поставок Вельзерами морським шляхом з Санто-Домінго та інших міст продовольства, одягу, коней. Особливості діяльності німецьких губернаторів у Венесуелі, що викликали невдоволення іспанських переселенців, були закономірним наслідком політики торгової компанії Вельзерів, яка прагнула забезпечити собі максимальний прибуток при мінімальних затратах. Така політика впливала з світоглядних позицій німців, які хотіли швидко збагатитися, поки іспанці давали їм таку можливість.

Німці з компанії Вельзерів вступали також у контакт з місцевим індіанським населенням. На основі капітуляції 1528 р. губернатори мали право перетворювати корінних жителів у рабів тільки у випадку збройного опору європейцям. У 1531 р. іспанський король відмінив рабство індіанців у всіх заморських колоніях. Однак у Венесуелі німецькі губернатори та їх заступники продовжували широко використовувати рабів-індіанців як

носильників під час експедицій. При цьому німці дуже часто жорстоко поводитися з місцевим населенням. За свідченням очевидців, у результаті десятирічного правління німецьких губернаторів у Венесуелі індіанське населення різко скоротилося [7, с. 260]. Це були перші прояви жорстокого поводження німецьких колонізаторів з туземцями. Пізніше воно стане нормою їхньої поведінки в колоніях, моральним виправданням якої будуть посилення на відсталість народів колоній, необхідність навчити їх працювати і користуватися благами цивілізації.

Основною метою німецьких походів углиб країни було захоплення золота в індіанських племен. Про це свідчать повідомлення їх німецьких учасників: “Історія Індії” Федермана та “Щоденник” і листи Ф. фон Гуттена (двоюрідного брата відомого гуманіста У. фон Гуттена). Службовці Вельзерів за час управління Венесуелою здійснили шість експедицій углиб континенту. Щоправда, віддаленість районів пошуку, прискіпливий контроль з боку іспанської королівської адміністрації утруднювали Вельзерам реалізацію їх планів. Крім того, уже з самого початку управління Венесуелою німецькі губернатори зустріли опір з боку місцевих властей та іспанських колоністів, які прагнули до освоєння відкритих територій, а не до організації експедицій з метою пошуку Ельдорадо – багатих на золото земель.

Остання експедиція, яка продовжувалася з серпня 1541 р. до травня 1546 р., закінчилася для Вельзерів плачевно. Її очолювали призначений заступником губернатора фон Гуттен і старший син голови аугсбурзького торговельного дому Б. Вельзер. метою походу були пошуки Ельдорадо, а маршрут пролягав з Коро до Східних Андів. У цей час іспанська колоніальна адміністрація направила свого чиновника Х. де Карвахала в Коро для розслідування діяльності німецьких губернаторів. На початку 1545 р., дізнавшись про завершення експедиції фон Гуттена і про багату здобич, де Карвахал зі своїм загоном вийшов йому назустріч. Карвахал прагнув захопити великий вантаж золота і використав також для цього невдоволення багатьох іспанських конкістадорів німецькими керівниками походу. Після тривалих переговорів фон Гуттен і Б. Вельзер були несподівано захоплені людьми Карвахала і страчені. Це фактично привело до остаточного згортання діяльності компанії Вельзерів у Південній Америці.

Таким чином, діяльність торговельно-підприємницького дому Вельзерів у Венесуелі була нетривалою. Лише 10–12 років компанія фінансувала це підприємство. Крім того, правління Вельзерів було обмеженим, тому що німецькі губернатори – службовці фірми – діяли під судовим та адміністративним контролем іспанської феодальної держави. Все це утруднювало Вельзерам проведення самостійної колоніальної політики, яка б повністю відповідала їх інтересам. У цілому є підстави вважати, що підприємство німців у Венесуелі виявилось збитковим. Зокрема прибутки іспанців, які мали там набагато міцніші позиції, були мізерні: від 1529 до 1538 рр. вони становили всього 1200 песо. Самі Вельзери оцінювали свої збитки в провінції за 11 років (з 1529 по 1540) у 110 тис. дукатів. Водночас у 1554 р. у торговій книзі борги Вельзерам “губернаторства Венесуела” дорівнювали 7556 гульденів або приблизно 5670 дукатів [11, с. 136]. Не дивно, що у 1556 р. Вельзери повністю розчарувалися у своєму південноамериканському підприємстві і добровільно відмовилися від всіх прав на Венесуелу.

Специфіка правління Вельзерів у Венесуелі витікала з торгового характеру їх підприємства. На відміну від іспанських колонізаторів вони не насаджували феодалізм, а здійснювали завойовницькі походи у віддалені райони країни. Сома по собі підприємство німців носило ранньокапіталістичний характер, було перш за все торговою і банківською компанією. Це визначало її політику в південноамериканських володіннях. Погоня за благородними металами займала головне місце в колоніальній діяльності південнонімецького купецтва в період первісного нагромадження капіталу. Вельзери, основна сфера діяльності яких знаходилася за межами Венесуели, не надавали своїй колонії великого значення. Вони прагнули до отримання швидких економічних результатів, не турбуючись при цьому про населення колонії, що викликало його невдоволення, яке доповнювалося національними і релігійними моментами. Після втрати всіх позицій у Венесуелі справи компанії Вельзерів

погіршилися. Її керівник В. Вельзер за виступ проти іспанців був страчений. Все це підірвало могутність фірми і в 1614 р. аугсбурзькі Вельзери збанкрутували.

Розглянувши колоніальну діяльність німців у Центральній і Південній Америці в XVI ст., можна зробити певні висновки про її вплив на зародження елементів ідеології німецького колоніалізму.

Німецькі колонізатори в Південній Америці займали підпорядковане становище, отримавши часткове право на володіння Венесуелою з рук іспанської корони. Тому вони повинні були у значній мірі рахуватися з інтересами своїх покровителів. Водночас, добре розуміючи, що у будь-який момент можуть втратити права на експлуатацію земель у Новому Світі, Вельзери прагнули якомога швидше одержати максимальні прибутки від володіння колонією. З цією метою вони встановили свою торгову монополію, а також здійснювали завойовницькі грабіжницькі походи вглиб території, залучаючи до них велику кількість іспанських колоністів. Це все накладало відбиток на формування психологічного стереотипу “вічно другої” у колоніальних справах німця-колонізатора. Він повинен був за рахунок кращої організації справи, раціональнішого використання часу, хитрощів і кмітливості, а де можна сили і тимчасової переваги отримати по можливості швидкий і максимальний прибуток з колонії, не нехтуючи при цьому ніяким методами. Ця психологічна установка з самого початку стала одним з елементів ідеології німецького колоніалізму, визначивши, водночас, одну з її специфічних рис.

Опинившись у Новому Світі у чужому (іспанському) колоніальному оточенні, німці зуміли зосередити реальну адміністративну і військово-політичну владу тільки в руках мізерної групки службовців компанії Вельзерів, основну частину яких складали губернатори та їх заступники. Вони змушені були діяти як чиновники іспанської адміністрації, але при цьому прагнули скористатися всією повнотою своєї влади, по можливості навіть не рахуючись зі своїми фактичними покровителями – іспанцями, інтереси яких виражала широко розгалужена іспанська колоніальна адміністрація в Латинській Америці. Це вело до формування у німців ще одного психологічного стереотипу – з одного боку, прагнення використати слабкі сторони в системі колоніального покровителя, держави-метрополії, з рук якої отримане право на тимчасове володіння територією, а, з другого, прагнення до служби і партнерства з метою одержання колоніального прибутку. Значно пізніше цей стереотип перетворився в ідейну установку, якою користувалися німецькі колонізатори, проникаючи у сфери впливу сильніших і більш досвідчених колоніальних суперників.

Умови колоніальної діяльності німців у Південній Америці сприяли виробленню у них психологічної установки на небажання займатися серйозною і довготривалою господарською роботою. Вона проявилася в орієнтації в основному на торговельно-посередницькі і торговельно-лихварські підприємства, а також на заходи, які б давали швидкий економічний ефект – завойовницькі, грабіжницькі походи та інтенсивну розробку покладів дорогоцінних металів і коштовного каміння силами кваліфікованих переселенців з Німеччини і з використанням монополії на найновіші технічні винаходи. Таким конструктивним формам діяльності як заснування сільськогосподарських поселень колоністів, будівництво і зміцнення фортець, прокладання доріг німецькі губернатори приділяли значно менше уваги. Тому господарський ефект для колоній був незначним, навіть мізерним, а німці, водночас, звикали до нерационального господарювання в колоніальних країнах, орієнтованого фактично на тимчасові переваги, а не на перспективу. Це стало ще одним елементом ідеології німецького колоніалізму, який пізніше значно послабив можливості Німеччини у колоніальному суперництві з іншими європейськими державами-метрополіями.

Такими були основні ідейно-психологічні наслідки перших колоніальних підприємств німців у латиноамериканських країнах, які мали безпосередній чи опосередкований вплив на формування різних елементів і сторін ідеології німецького колоніалізму.

Колоніальна діяльність Бранденбургу-Пруссії в кінці XVII – на початку XVIII ст.

Під час правління “великого курфюрста” Фрідріха Вільгельма Бранденбурзького німці здійснили ще одну, після Вельзерів, спробу здобути власні колонії. Вона була наслідком діяльності його практичної натури. Недаремно російський історик і публіцист Г. Форстен на

рубежі XIX–XX ст. писав, що Фрідріх Вільгельм “ніколи не дивився на політику, як на теорію; він завжди спрямовував її, керуючись обставинами, на свою користь” [12, с. 307]. Створивши морське міністерство, “великий курфюрст” марно прагнув покласти початок широко задуманій морській і колоніальній політиці. Наслідуючи англійських піратів і колонізаторів, він за порадою голландського шукача пригод Б. Рауле змусив кілька оснащених ним кораблів напасти на іспанські судна в Атлантиці і доручив своїм агентам з спеціально створеної Африканської торгової компанії споруджувати на Гвінейському узбережжі Африки форти, а також домовлятися з туземними князками про передачу території у володіння Бранденбургу. Все мало робитися з “Божою допомогою” – Deo duce, – як можна було прочитати на відкарбованих курфюрстом дукатах Африканської компанії.

Німці прагнули скористатися тим, що ще з XV ст. португальські рабовласники почали перетворювати цей район у величезну арену “полювання на чорношкірих”. Узбережжя Верхньої Гвінеї від гирла річки Вольти до дельти Нігеру стало важливою областю торгівлі рабами в Африці. З’явилася навіть назва узбережжя сучасної Гани, Того, Беніну, яка яскраво ілюструє ситуацію, що склалася у XVI–XVIII ст., – Невільницький берег. Семеця смуга західноафриканського узбережжя привернула слідом за португальцями, голландцями, французами і англійцями погляди німецьких мореплавців в кінці XVII ст. Перші їхні кораблі з’явилися в Гвінеї у 1683 р. Водночас Бранденбург заснував там свої форти і факторії. Так, на території сучасної Гани німці спорудили фортецю Гросфрідріхсбург, а на острові Арген відбудували старий занедбаний португальський форт. Вони служили торговими центрами, де скуповувалися невольники і товари у навколишніх жителів. Форт мав спеціальне приміщення для рабів, у якому куплені африканці чекали приходу невольницького корабля. Воно могло вмістити від кількох десятків до кількох сотень негрів. Крім того, бранденбуржці у своїх фортах і факторіях тримали гарнізон чисельністю 85 чоловік. Для порівняння, голландські гарнізони нараховували у той час 368 чоловік, англійські – 208, датські – 85 [13, с. 6].

Підприємці Бранденбургу прагнули до неосяжного для них ідеалу: стати торговим посередником такого ж масштабу, як колоніальні купці Нідерландів та Англії. Не маючи колоній у Новому світі, вони посилали в Америку щорічно один-два невольницьких кораблі, продавали рабів там, де було дорожче. Найбільш відомим був трикутний маршрут: 1) шлях з Європи в Африку вздовж берега до Гвінейської затоки, де продавали промислові товари і взамін купували рабів; 2) перехід з екваторіальними течіями до Антильських островів, куди доставляли негрів для роботи на плантаціях, а судна завантажували прянощами; 3) повернення в Європу кораблів з колоніальними товарами за допомогою антициклону. При цьому перехід від Сан-Томе до Антильських островів міг тривати від 40 до 120 і навіть більше днів, якщо наступав штиль. Слід також зауважити, що незначну долю африканської работоргівлі становив вивіз рабів у Європу. Купці-бранденбуржці поряд з підприємливими людьми з інших держав взяли участь у доставці “чорного дерева” на територію Старого Світу. За весь час работоргівлі в Європу доставили від 50 до 100 тис. негрів [14, с. 84].

Зрозуміло, авантюристичні спроби перетворити Бранденбургу морську і колоніальну державу ні до чого, крім втрати грошей, не привели. На початку XVIII ст. бранденбуржці не витримали конкуренції і покинули Африку. У 1717 р. прусський король Фрідріх Вільгельм I підписав з нідерландською Вест-Індською договір про передачу їй своїх колоніальних володінь за 6 тис. дукатів. Німецькі форти і факторії після 1721 р. перейшли до голландців, чим було покладено кінець колоніальній політиці феодално-абсолютистського Бранденбурзького курфюрства, я потім Пруської держави в епоху меркантилізму. Але ці “колоніальні подвиги” Фрідріха Вільгельма і його наступників не були забуті в Німеччині.

У розпал заокеанської експансії 1884–1885 рр. колоніальні ентузіасти прагнули підігріти спогади про далеке минуле, у якому відшукували “натхненні” приклади участі німців у пограбуванні народів Африки. Орган націонал-ліберальної партії “Кельніше Цайтунг” у вересні 1884 р. надрукував детальну статтю про африканські авантюри Бранденбурга-Пруссії у 1681–1721 рр. Автор особливо хвалив рейхсканцлера Бісмарка за те, що він відродив і продовжив цю “славну” справу, розпочату “Великим курфюрстом” [15].

Відділення військової історії німецького генерального штабу видало у 1885 р. спеціальну публікацію “Бранденбург-Пруссія на Західному березі Африки у 1681–1721 рр.” [16]. Один екземпляр цієї книги був урочисто піднесений Бісмарку в день його 70-річчя, як “невтомному борцю за зміцнення німецької могутності, у тому числі й на колоніальному поприщі” [17, s. 496]. Тим самим підкреслювалася роль рейхсканцлера в успішному здійсненні німецької колоніальної експансії на території Африки і в басейні Тихого океану протягом 1884–1885 рр., відзначалася спадковість колоніальної політики Німеччини, її “глибокі” історичні корені і традиції. Тобто, історичні сторінки колоніальної діяльності Бранденбурзько-Пруської держави в Африці у кінці XVII – на поч. XVIII ст. використовувалися з пропагандистською метою активними прибічниками німецької колоніальної експансії сер. 80-х рр. XIX ст.

Висновки.

Підсумовуючи, відзначимо, що впродовж XVI–XVIII ст. німецька буржуазія, купецтво і юнкерство майже не брали участі у колоніальному пограбуванні та експлуатації неєвропейських народів. Не було серйозних колоніальних традицій, які б залишили помітні сліди у свідомості німців. Торгові й плантаційні колонії вважалися справою англійців або голландців. Німецькі емігранти шукали нову батьківщину майже виключно на території Америки. Колоніальне минуле німців зводилося до епізодичних прагнень і спроб хоч якимось чином взяти участь у великому колоніальному бізнесі інших крупних західноєвропейських держав (особливо у работоргівлі). Тільки в окремих випадках справа виходила за рамки безплідного, найчастіше фантастичного прожектерства. Тоді створювалися авантюристичні підприємства, які майже завжди приносили їх ініціаторам жорстокі розчарування і втрати. Загальний хід цих спроб упродовж XVI–XVIII ст. показує, що абсолютистські князівські режими і бюргерство німецьких міст, які не мали підтримки могутньої держави і флоту, не в змозі були взяти участь у колоніальному поділі світу. Послідовна меркантильна торгова, навігаційна і колоніальна політика великих морських держав до другої пол. XIX ст. створювала бар’єри, які німці долали тільки у виняткових випадках. Тому стає повністю зрозумілим, чому тісний і нерозривний зв’язок з ідеями про необхідність об’єднання Німеччини і створення сильної європейської держави, яка б зайняла гідне “місце під сонцем”, – характерна особливість процесу зародження і становлення елементів ідеології німецького колоніалізму в XVI–XVIII ст.

Уже від початку своєї колоніальної діяльності у новий час Вельзери та інші німці не могли користуватися підтримкою і покровительством свого уряду і держави. Вони були свого роду “колонізаторами без батьківщини”. Це було зв’язано з тим, що до 1871 р. німецькі землі залишалися територіально і політично роздрібленими. Німецькі правителі до кінця XIX ст. не могли навіть серйозно думати про колоніальне суперництво з Іспанією і Португалією, а потім Великобританією і Францією, які володіли величезними заморськими територіями. Тому у підприємливих німців-колонізаторів склалося три ідейних принципи, які різним чином, але суттєво вплинули на формування ідеології колоніалізму.

Перший принцип полягав у зародженні й утвердженні своєрідного “комплексу неповноцінності”. Він надовго відбив у багатьох поколінь німців усякий інтерес до заокеанської колоніальної діяльності. Не дивно, що з серйозних і помітних справ на цьому поприщі у XVI–XVIII ст. слід виділити тільки підприємство Вельзерів і колоніальні авантюри Бранденбурзько-Пруської держави у Західній Африці.

Але принцип “комплексу неповноцінності” не був головним і єдиним. Помітну роль відігравав принцип “опори тільки на власні сили”. Він закріпився у постійному прагненні німців до створення самостійних, незалежних від держави структур, державного покровительства і фінансування колоніальних компаній, товариств, союзів та інших об’єднань.

Нарешті, суттєвого значення набув принцип, який можна назвати “принципом безпринципності”. В теорії і на практиці він проявився у прагненні різних німецьких колоніальних об’єднань чи окремих німців-колонізаторів піти на службу до інших колоніальних держав або колоніальних ділків, які представляли іноземні інтереси. Так було з

Вельзерами і Фуггерами, які головну мету своєї колоніальної діяльності бачили в якнайшвидшому збагаченні будь-якими способами.

На загал, ідеологія німецького колоніалізму виходила з визнання закономірності колонізаційних процесів, бажаності й необхідності участі в них німців, багатоплановості їх негативного і позитивного впливу на різні народи, сприяння прискоренню формування інтеграційних зв'язків у світовому масштабі.

Список використаних джерел

1. *Отечественные записки*. – 1867. – № 6. – Кн. I. 2. *Русский вестник*. – 1864. – № 7. 3. *Магидович И. П.* Очерки по истории географических открытий: В 5т. / И. П. Магидович, В. И. Магидович. – М.: Наука, 1982. – Т. I.
4. *Путешествия Христофора Колумба*. Дневники, письма, документы. – М.: Географгиз, 1961.
5. *Косидовский З.* Когда солнце было богом / З. Косидовский. – М.: Наука, 1970.
6. *Баткин Л. М.* Итальянские гуманисты: стиль жизни, стиль мышления / Л. М. Баткин. – М.: Наука, 1978.
7. *Савина Н. В.* Южнонемецкий капитал в странах Европы и испанских колониях в XVI в. / Н. В. Савина. – М.: Наука, 1982.
8. *Halber K.* Die überseeischen Unternehmungen der Welser / K. Halber. – Lpz., 1903.
9. *Werner T. G.* Das Kupferhüttenwerk des Hans Tatzel aus Nürnberg auf Kuba (1545–1571) / T. G. Werner // *Vierteljahrschrift für Sozialbund Wirtschaftsgeschichte*. – 1961. – Bd. 48. – Anhang N 9, 12. – S. 471–475, 478–479.
10. *Ibid.* – Anhang N 14. – S. 481–486.
11. *Fragment des Schuldbuches der Augsburger Welser von 1554 bis 1560* // *Soripte Nercaturae*. – Fol. 38. – S. 136.
12. *Форстен Г.* К вашей политике великого курфюрста Фридриха Вильгельма Бранденбургского / Г. Форстен // *Журнал Министерства народного просвещения*. – 1900. – № 6. – С. 307.
13. *Davies K.* *Royal African Company* / K. Davies. – L., 1957.
14. *Вакури Ю.* Цивилизации долины Нигера: золото и легенды: Пер. с финск. / Ю. Вакури. – М.: Прогресс, 1988.
15. *Kölnische Zeitung*. – 13–14. 09. 1884.
16. *Brandenburg-Preussen auf der Westküste von Africa 1681 bis 1721*. – Lpz., 1912.
17. *Grenzboten*. – IV. – VI. 1885.

Сергей Троян

ИСТОКИ ГЕРМАНСКОГО КОЛОНИАЛИЗМА: КОЛОНИАЛЬНЫЕ ПЛАНЫ И ЗАОКЕАНСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГЕРМАНСТВА В XVI–XVIII СТ.

В научной статье исследуются истоки германского колониализма. Главное внимание уделено заокеанской колонизационно-предпринимательской и колониально-экспансионистской деятельности германцев в XVI–XVIII ст. Раскрыто содержание колониального проекта Г. Лейбница. Освещена предпринимательская колониальная деятельность южно-германского купечества в Латинской Америке. Проанализированы особенности колониальной политики Бранденбурга-Пруссии.

Ключевые слова: германский колониализм, колониальная политика, колонизация.

Serhiy Troyan

THE BEGINNINGS OF GERMAN COLONIALISM: COLONIAL PLANS AND TRANSOCEANIC ACTIVITY OF GERMANY IN XVI–XVIII

The beginnings of German colonialism are explored in the article. The main attention is paid to German transoceanic colonial-entrepreneurial and colonial-invasive activities in XVI–XVIII centuries. The context of Gottfried Leibniz's colonial project is described in the article as well as the entrepreneurial activity of South German merchants in Latin America. The author also analyzes peculiarities of Brandenburg-Prussia colonial politics.

Key words: German colonialism, colonial politics, colonization.